

KLÁRA ŠEĐOVÁ

**CHTĚJÍ SE RODIČE UČIT?
RODINNÉ A RODIČOVSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ OČIMA
POTENCIÁLNÍCH ÚČASTNÍKŮ**
DO PARENTS WANT TO LEARN? FAMILY AND PARENT
EDUCATION IN VIEW OF ITS POTENTIAL PARTICIPANTS

Úvod

Tento příspěvek je jedním z výstupů týmového výzkumného projektu zaměřeného na vzdělávání dospělých, který je v současnosti řešen na půdě Ústavu pedagogických věd FF MU,¹ a tematizuje rodičovské vzdělávání jako jednu z dílčích oblastí vzdělávání dospělých. Jeho jádrem je empirické kvalitativní šetření zaměřené na otázku, jak čeští rodiče vnímají rodinné a rodičovské vzdělávání a zda vyjadřují v této oblasti nějaké specifické vzdělávací potřeby. Nejde přitom o první ohledávání tématu, neboť kvalitativní šetření, které je zde prezentováno, navazuje na výsledky šetření kvantitativního, jež bylo jako dotazníkový survey reprezentativní na populaci dospělých v České republice realizováno v rámci zastřešujícího projektu v roce 2005.

Rodinné a rodičovské vzdělávání v České republice

Rodinné vzdělávání² lze charakterizovat jako preventivní a vzdělávací aktivity vztažené ke zvyšování kvality života jednotlivce i rodiny (Gentry, 2004). Rodičovské vzdělávání³ je potom organizovaná, záměrná snaha změnit nebo pozvednout rodičovské (vychovatelské a pečovatelské) znalosti a dovednosti v rámci rodinného systému (Brock, Oertwein, Coufal 1993). V západní Evropě a v USA jde o etablované součásti neformálního vzdělávání dospělých a existuje celá řada

¹ Jedná se o projekt „Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje“ č. 1J 017/04-DP2 podporovaného MPSV ČR.

² V anglicky mluvících zemích se pro tento typ vzdělávání standardně používá termín *family life education*.

³ V anglicky mluvících zemích se pro tento typ vzdělávání standardně používá termín *parenting education*.

vzdělávacích programů, které je možné zařadit pod hlavičku rodinného či rodičovského vzdělávání.

V zásadě lze říci, že rodinné a rodičovské vzdělávání představuje modernistickou odpověď na rozrušení tradičních rodinných vazeb. V tradiční společnosti byla péče o děti veřejná a všem otevřená k učení, rodičovské „know-how“ se předávalo v širších rodinách. Bezdětné ženy se podílely na péči o své sourozence, neteře, synovce i jiné děti. V okamžiku, kdy se samy stávaly matkami, velmi dobře věděly, co péče o dítě obnáší a mohly očekávat podporu své rodiny, případně širší komunity. Oproti tomu moderní západní prvorodička často nikdy předtím nedržela novorozence v náručí (Kitzingerová, 1980).

Rodinné a rodičovské vzdělávání tak usiluje vyplnit tuto prázdnou „informační niku“, přičemž mu lze připisovat v zásadě dvojí cílovou orientaci. Na jedné straně může jít o snižování existujícího či hrozícího deficitu rodinného života; na druhé straně může být cílem růst a obohacení rodinného života (Vandemeulebroecke, Van Crombrugge, 1996). V pozadí stojí předpoklad, že rodinné a rodičovské vzdělávání má svoji relevanci pro jednotlivce – pomáhá mu zvyšovat kvalitu vlastního života, stejně jako pro společnost – předpokládá se, že prostřednictvím vzdělávání rodičů je možné působit proti sociální patologii u jejich dětí. Řada programů je například designovaná jako intervence do rodiny, v níž vyrůstá dítě s agresivním a rušivým chováním. Změna rodičovského stylu, která má být výsledkem takto pojatého rodičovského vzdělávání, má vést ke zmírnění patologických příznaků u dítěte a tím i k odvrácení negativních důsledků, které by nekorigované dětské chování mohlo mít později pro společnost (Lloydová, 1999).

V České republice nebyla rodičovskému vzdělávání donedávna věnována velká pozornost, v současnosti se však nacházíme ve fázi politického „zviditelňování“ této oblasti. Tuto tezi lze dobře doložit analýzou obsahu jednotlivých dokumentů rodinné politiky, tak jak byly v gesci českého Ministerstva práce a sociálních věcí postupně vypracovávány. Zatímco Národní zpráva o rodině z roku 2004 se k možnosti vzdělávání dospělých rodičů vůbec nevyjadřuje, novější dokumenty – Národní koncepce rodinné politiky z roku 2005 a Akční plán na podporu rodin s dětmi z roku 2006 – již zahrnují proklamace o tom, že je třeba realizovat osvětu a výchovu k zodpovědnému partnerství, manželství a rodičovství, přičemž tyto vzdělávací snahy mají být směřovány jak k žákům a studentům různých typů škol (tedy k těm, kteří teprve v budoucnu založí rodinu a stanou se rodiči), tak k dospělé rodičovské populaci. V Národní koncepci rodinné politiky se politická reprezentace zavazuje „Podporovat pořádání vzdělávacích přednášek a kurzů pro rodiče týkajících se rodičovství a výchovy dětí (například přednášky o dětských právech, o právu rodinném a majetkových právech rodiny, přednášky z pedagogiky a psychologie dítěte, přednášky týkající se prevence patologických jevů v rodině, zdravé výživy a aktivního rodičovství, mezigenerační solidarity a postavení seniora v rodině.“ (Národní koncepce rodinné politiky, 2005, s. 13).

Lze tedy říci, že rodinné a rodičovské vzdělání bylo uznáno jako politicky relevantní a má k němu být směřována podpora. Data z námi realizovaného reprezentativního dotazníkového šetření však ukázala, že jde dosud o marginální

oblast, již se účastní jen velmi malý podíl českých dospělých. Na otázku, zda se v minulých 12 měsících zúčastnili nějaké vzdělávací aktivity týkající se rodičovství, partnerských vztahů nebo výchovy dítěte, odpověděla kladně pouze 2 % dotázaných. Na otázku, zda se v příštích měsících chtějí nějaké takové aktivity zúčastnit, potom přitakala 3 % (Šed'ová, 2006). Dále se ukázalo, že mnozí rodiče, ačkoli se neúčastní organizovaných aktivit, hledají různé informální zdroje, z nichž mohou čerpat informace týkající se rodinného života a rodičovství (Šed'ová, 2006). Nabízí se proto otázka, zda do organizovaných kurzů či přednášek rodiče nevstupují z důvodu nedostatečné nabídky, nebo jednoduše proto, že o ně z nějakého důvodu (a z jakého?) nemají zájem. Odpovědět na tuto otázku již nebylo v možnostech dotazníkového šetření. Z tohoto důvodu byla navržena kvalitativní sonda, jejíž výsledky chceme prezentovat na tomto místě.

Metodologie kvalitativního výzkumného šetření

Základní výzkumná otázka, kterou jsme si položili, zněla: **Jak čeští rodiče vnímají rodinné a rodičovské vzdělávání?** Zajímalo nás, zda rodiče mají potřebu se vzdělávat ve vztahu ke své rodičovské roli a jak tuto potřebu uspokojují. Dále nás zajímalo, zda existují nějaké bariéry, které jim brání v realizaci jejich vzdělávacích potřeb a zda naopak existuje něco, co může fungovat jako facilitátor vstupu do rodičovského vzdělávání. Rovněž jsme chtěli zjistit, jak hodnotí efekty rodinného a rodičovského vzdělávání, zda takovéto vzdělávání považují za užitečné či nikoliv a proč.

Jako technika sběru dat byl zvolen polostrukturovaný hloubkový rozhovor. Vzorek tvoří 12 respondentů, z nichž každý má nejméně jedno dítě ve věku do patnácti let.⁴ Vzorek byl navržen tak, aby umožnil postihnout případnou genderovou polaritu (předpokládali jsme, že respondenti muži budou vyjadřovat vůči rodičovskému vzdělávání jiné postoje než respondentky ženy), proto jsou ve vzorku obě pohlaví zastoupena rovným dílem (6 mužů, 6 žen).⁵ Rovněž jsme se snažili držet heterogenitu vzorku co do vzdělání: 5 respondentů je vyučených, 4 mají střední školu a 3 jsou vysokoškoláci. Další charakteristiky respondentů (věk, náboženské vyznání, velikost sídla atd.) nebyly při sestavování vzorku zohledňovány. Jednotlivé rozhovory trvaly obvykle kolem 45 minut a odehrávaly se nejčastěji v domácnostech respondentů.⁶ Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně přepisovány.

Analýza rozhovorů byla prováděna v programu ATLAS ti. Jednotlivé přepisy byly nejprve podrobeny otevřenému kódování a následně byla použita kombinace analytické techniky vyložení karet a tematického kódování (Šed'ová, 2007).

⁴ Respondenti jsou v textu označováni smyšlenými křestními jmény. Uváděné citace jsou autentické, neprošly jazykovou úpravou. Od ostatního textu je odlišujeme použitím kurzívy.

⁵ Nejde o manželské páry.

⁶ Tazatelkami byly studentky Ústavu pedagogických věd FF MU Lenka Lakotová a Hana Koudelová.

V následujících pasážích se pokusíme nastínit nejdůležitější výsledky, které z analýzy vzešly.

Příznivci, vlažní a odpůrci

Nasbíraná data ukazují, že různí respondenti vykazují různou míru ochoty vstupovat do rodinného a rodičovského vzdělávání a že tato míra ochoty je podložena různými názory na toto vzdělávání. Schematicky je možné rozlišit tři typy rodičů podle toho, jaký je jejich úhel pohledu: příznivce, vlažné a odpůrce.

(1) Příznivci: Jsou to rodiče, kteří vzdělávací příležitosti aktivně vyhledávají a považují je za užitečné.⁷ Michal na otázku, zda cítí potřebu se jako rodič vzdělávat důrazně přitakává a dále specifikuje proč: „*Tak protože furt se malej vyvíjí, furt má nový dovednosti. Nový potřeby, nové problémy. Takže vždycky se na to nějak připravit a být v pohodě. Až to přijde. Vyřešit to.*“ Blanka se otázku po svých vzdělávacích potřebách odpovídá podobně: „*No, samozřejmě... Jako tím, že jsem studovala tu pedagogickou školu, tak jsem si vědoma toho, že prostě ten proces výchovy je docela složitější a že člověk na to musí být nějakým způsobem vyzrálý. A co se týká toho plánovaného rodičovství, tak i dopředu probíhalo to, že jsem se snažila i nějakou tu životosprávu, tak nějak trošičku jsem se snažila zajistit to dobré prostředí a v průběhu toho těhotenství už jsem zase nabírala literaturu a studovala vlastně to období, který jsem vlastně čekala nebo kterýho se to týkalo...*“ V obou citacích je dobře patrné to, co je pro příznivce typické, totiž uvažování směrem dopředu – rodičovské vzdělávání je anticipací něčeho, co teprve přijde. Je to prevence budoucích problémů.

Příznivci chápou rodičovské vzdělávání jako svůj koníček. Michal používá jako hlavní vzdělávací zdroj internet, na němž jednak hledá články o rodičovství, jednak chatuje s jinými rodiči. Říká k tomu: „*Mě to baví, ti říkám. Prostě je to můj koníček. Prostě můj syn je můj koníček, tak se snažím vzdělávat.*“ Rodičovské vzdělávání tu vystupuje jako příjemná činnost, jako zábava. Blanka – neaktivnější z našich respondentek – o sobě prohlašuje: „*Já jsem typ maminky, která vymetla všechno, co se kde naskytlo.*“ Účastnila se několika předporodních kurzů (příprava k porodu, cvičení na balónech, plavání pro těhotné), s malou dcerou nadále dochází na různé akce mateřského centra u nich ve městě, kupuje si knihy i časopisy o rodičovství. Z jejích výpovědí je zřejmé, že rodičovské vzdělávání bere jako příjemnou společenskou aktivitu a v neposlední řadě jako příležitost k vlastnímu rozvoji. Říká: „*Jinak bych zakrňela úplně.*“ Fakt, že rodičovské vzdělávání vnímají jako něco, co je orientováno nejenom na prospěch dětí, ale i pohodu samotných rodičů, je posledním významným rysem, který mají příznivci společný.

⁷ Mezi příznivce patří v našem vzorku tři respondenti, z toho překvapivě dva muži. Jde o Michala, Romana a Blanku.

(2) Vlažní: Jde o rodiče, kteří rodinné a rodičovské vzdělávání neodmítají, ale ani jej sami aktivně nevyhledávají.⁸ Nejde o nějak kategorický postoj, spíše o váhavou, jakoby labilní pozici. V průběhu jednotlivých rozhovorů je patrné, jak vlažní střídavě připouštějí potenciální benefity rodičovského vzdělávání a vzápětí je zase zpochybňují. Ilustrovat to lze na jednotlivých replikách z rozhovoru s Katkou: „*Já jsem slyšela o nějakých kurzech, ale popravdě udělala jsem asi blbost, ale mě to neláká. Já prostě nevím proč, ale mně to nic neříká. – Protože já mám takovej názor, že můžeš mít spoustu kurzů a můžeš mít spoustu knížek, ale nikdy to dítě nebude takový, jak ty si ho představuješ, rozumíš tomu? – Já jsem neřekla, že jsou ty kurzy nahouby, já jsem řekla, že se mi tam nechce. Ale můj názor je takovej, to neznamená, že to zavrhuju. Já jenom si myslím, že kolikrát máš lidi, kteří chodí do těch kurzů, kteří čtou knížky, radí se, dávají všechno tomu dítěti, tak se jim to dítě stejně vzprčí. – No, nemusí být špatný ty kurzy. To není nic špatného, ba naopak, třeba to zabere.*“ Nakonec na otázku, zda by tedy někdy do nějakého kurzu šla, odpovídá příznačně: „*Jako šla, ale já nevím, jak bych ti to... já vím, že je to blbý přirovnání, ale když by mně někdo navrhl tady máš vepřo knedlo zelo, tak já budu přemýšlet, zda jít na ten kurz nebo na to vepřo knedlo zelo. Já vím, že jsem hrozně nezodpovědná tady vůči tomu, ale já nevím, nechce se mně tam. Možná kdybych šla s nějakou kamarádkou, ale sama ne.*“

Uvedené výpovědi ukazují, že vlažní – na rozdíl od příznivců – vnímají rodičovské vzdělávání spíše jako nepříjemnou záležitost, k níž se člověk musí přemáhat. Existují samozřejmě situace, kdy je takové přemáhání žádoucí, a to jsou krizové momenty v rodinném životě. Koncepce vlažných je zkrátka taková, že rodinné a rodičovské vzdělávání je na místě tehdy, kdy se rodina dostane do vážných a nestandardních problémů. Zcela přesně to vystihuje Karolína: „*Já se vzdělávám přes kamarádky, ale že bych někam šla nebo si půjčila knížku, to ne. A myslím si zatím, že cokoliv ona udělá, tak že je zatím v mezích normy, protože každé dítě tě třeba nějak naštve, něco provede. A kdybych měla nějaký hodně velký problém, tak bych si třeba i nějaký knížky četla nebo něco, třeba o výchově nebo jak třeba reagovat nebo tak.*“ Jestliže příznivci pojmají vzdělávání jako anticipaci, u vlažných jde o reakci: nejprve se dostaví problém, a pokud je problém uznán jako dostatečně závažný, obrací se vlažní k rodičovskému vzdělávání.

Krizovým momentem, který vyprodukuje impuls ke vzdělávání může být jednak problematické chování dítěte (Karolína byla nezvladatelným chováním své dcery v období rozvodu podnícena k návštěvě dětské psycholožky), jednak přechody mezi různými fázemi rodinného cyklu. V první řadě je jako stimul ke vzdělávání zmiňován přechod mezi bezdětností a narozením prvního dítěte. Jde o to, že jako problém je vnímáno to, co je zcela nové a s čím rodič dosud nemá zkušenost a co v něm z těchto důvodů vyvolává úzkost. Ivana říká: „*Třeba v tom prvním těhotenství, já jsem neměla žádný problémy, já jsem do poslední chvíle chodila do práce, to bylo prostě absolutně bez komplikací...až potom, když se*

⁸ Vlažní představují nejpočetnější skupinu, spadá k nim šest respondentů, z toho jen jeden muž (Katka, Hanka, Marta, Karolína, Iva, Martin).

Zuzka narodila, ona byla opravdu strašně malinkatá, měla jenom dvě kila šedesát, takže to bylo opravdu malinkatý a já kolikrát opravdu nevěděla, co s ní, jak třeba kojít. A ta ségra přišla a řekla: „Sedni si, neboj se, já ti ji tam dám.“ Jinak prostě já jsem s tím předtím neměla žádnou takovou zkušenost.“ Jakmile krizový okamžik pomine, potřeba rodičovského vzdělávání se u vlašných ztrácí. Hanka popisuje: „Na začátku, když byla Michalka malá, tak do jednoho roku, tak jsem hledala všechno, ve všech možných knížkách a tak. Ted'kom už, jak jsem si na ni zvykla, že ju mám a že to není nic novýho, že je to nějaký člověk, o kterýho musím pořád pečovat a starat se o něho, přece jen už je o něco dospělejší, hraje si sama, vymýšlí sama, už má svůj rozum, tak už je to něco jinýho.“

Pokud nejsou vlašní vyprovokovaní vyloženě krizovou situací, vzdělávají se tehdy, jestliže vzdělávací příležitost přijde přímo k nim, aniž by museli něco aktivně podnikat. Martin například uvádí, že čte články o výchově tehdy, když jsou otištěny v časopise Týden, který pravidelně kupuje. Hanka popisuje situaci, v níž aktivitu za ni samu převzala její matka: „Nevěděli jsme si rady, jak naučit dítě na záchod, nebo čůrat do nočníku. A to mně mamka přinesla časopis Mamin-ka, myslím se to jmenovalo, a tam byl o tom takovej článek dobrý, takže tam bylo několik rad, který asi pomohly, bylo tam třeba ukazovat dítěti děti na nočníku na obrázku a to myslím, že zabralo a nějaký ty odměny, nějaký nálepky, to taky zabralo.“ Vidíme, že do situace vstupuje další osoba jako „tahoun“, který vlašného rodiče vtahuje do vzdělávací příležitosti. Velmi podobně vyznívá vyjádření Ivy, která uvádí, že v době před prvním porodem získávala informace z časopisu pro rodiče Betyňka: „Tak to byla hlavně ta Betyňka. Protože to mi zase dávala ta ségra, že mi to třeba schovávala, protože si to sama kupovala. Hlavně ty Betyňky jsem četla. Ted'ka já už jsem třeba vyhodila ty časopisy, co byly ty tři roky starý a zatím jsem si ještě nic novýho nekoupila.“ Zde v roli tahouna vystupuje sestra – pokud přinese časopisy, respondentka si je přečte, pokud ne, jiné zdroje nehledá.

(3) Odpůrci: Tito rodiče se nevzdělávají a tuto možnost poměrně rezolutně odmítají.⁹ Jaroslav na otázku, proč se nikdy nezúčastnil nějakého vzdělávacího kurzu pro rodiče, odpovídá: „Tak jednak jsem neměl čas a jednak si myslím, že by mně to nic neřeklo. ... No tak třeba vím, že když holka půjde na velkou, tak že jí musím vytrít zadek, nebo když se počůrá, tak ji převlíct a nemusím jít se někoho chodit ptát, co mám dělat, když se počůrá.“ Vidíme, že možné přínosy vzdělávání jsou bagatelizovány a ironizovány a naopak je vyzdvihována autonomie rodiče, který nejlépe ví, co má dělat, aniž by se musel někoho ptát. Vzdělávání je vnímáno jako nepatřičná intervence zvenčí, jako výraz podceňování rodičů, jak vyplývá například z výpovědi otce šesti dětí Václava: „Já si osobně myslím, že ty lidi nejsou takový analfabeti, aby o tý výchově nic nevěděli... Samozřejmě, já nechci ty lidi, co ty knížky třeba čtou a co v nich všechno vyhledávají, nějak urážet.“

V argumentaci odpůrců se objevuje důraz na intuici a rodičovské instinkty. Jaroslav tvrdí: „Rozhodně spoléhám na svoji intuici.“ Václav argumentuje velmi

⁹ Odpůrců je ve vzorku stejný počet jako příznivců, tedy tři. Jsou to výhradně muži – Jaroslav, Petr a Václav.

podobně: „*No já si myslím, že aby člověk vykonával kompetentně svoji rodičovskou roli, to musí mít v genech, musí mít vlastně nějaký takový spektrum, rozhled a to nejde naučit, to musí mít zakódovaný v sobě, v hlavě nějak.*“ V takto definované situaci vzdělávání nemá smysl. V tomto ohledu představují odpůrci naprostý protipól příznivců, kteří se domnívají, že skrze vzdělávání může rodič své kompetence neustále zlepšovat.

V argumentaci těchto rodičů lze rovněž nalézt důraz na tradiční postupy předávané interpersonálně. Odpůrci dichotomicky rozlišují mezi poučením ze strany širší rodiny, které je podle nich dobré a přirozené, a poučením od odborníků, jehož užitečnost je sporná, neboť jde o pseudoexpertní teoretizování. Václav o předávání informací říká: „*Tak od toho jsou samozřejmě ty babičky, jo, a ty ženský jsou celkově hodně komunikativní, ty si to prožijou a všechno si řeknou a ty zkušenosti jsou většinou mnohem lepší než informace z nějakých knížek, jo. Sice to třeba někdo sepisuje vědecky a já nevím všechno možný, ale jsou zdroje odborný a jsou zdroje přírodní a říkám třeba někdy taková blbá cibule namočená v cukru, dneska jsou samozřejmě různé léky na nachlazení, ale ta cibule těm děčkám kolikrát pomáhá líp...*“ Příznačné ovšem je, že tento typ vzdělávání odpůrci – v našem vzorku výhradně muži – připisují ženám. Sám Václav na otázku, zda se někdy o rodičovských záležitostech radil se svou matkou či jinými příbuznými, odpovídá, že nikoli. Svým způsobem představuje takto vedená argumentace snahu o sejmutí zodpovědnosti ze sebe sama – ano, někteří lidé by se měli určitým „přirozeným“ způsobem vzdělávat, ale mě se to netýká.

Sečteno a podtrženo: odpůrci vnímají rodinné a rodičovské vzdělávání jako něco nepřirozeného. Petr uvádí, že dříve se žádné vzdělávací aktivity pro rodiče nenabízely a „*fungovalo všechno i bez toho*“. Václav říká: „*U toho předávání toho rodičovství by to mělo jít tou tradiční cestou... Samozřejmě na tom internetu je zase větší rozsah těch informací, ale já říkám nechme to být, jak to je... Ono celkově ty informace tam, nemusí být vždycky užitečný, třeba to dítě, se tam může dozvědět něco, na co ještě třeba není zralý, já bych to spíš nechal na tom přirozeným vývoji... třeba ta ženská si sama, od sebe uvědomí, že něco nosí, pokud to teda není úplná krkavčí matka, a že je k něčemu předurčená, tak bych to asi viděl...*“ Vidíme, že v pojetí odpůrců se rodinné a rodičovské vzdělávání objevuje nejen jako něco neužitečného, ale dokonce jako něco potenciálně škodlivého.

Volba vzdělávacích zdrojů

Jak je patrné z předcházejícího textu, v průběhu rozhovorů jmenovali respondenti celou řadu zdrojů, kterých využívají ke svému vzdělávání. Byly to jednak zdroje, které lze zařadit do oblasti neformálního vzdělávání – kurzy předporodní přípravy a péče o novorozence, konzultace s odborným poradcem. Mnohem častěji však byly zmiňovány informální zdroje, jako jsou knihy, časopisy, internet, televizní pořady a především interpersonální komunikace se známými osobami.

V datech je ovšem více než rozdíl mezi neformálními a informálními zdroji zřetelný rozdíl mezi zdroji, které jsou vnímány jako expertní (tzn. jejich nosi-

telé zřetelně převyšují vědění respondenta) a zdroji, jejichž vědění je vnímáno jako symetrické k vědění respondenta – dále je budeme nazývat peer zdroje. Jak ukážeme dále, informace z těchto dvou typů zdrojů plní odlišné funkce a respondenti jsou v odlišné míře ochotní je přijímat.

Mezi expertní zdroje patří kurzy, konzultace s odborným poradcem, knihy, časopisy, odborné články na internetu. Tyto zdroje jsou vždy produktem nějakého experta, který se daným tématem podrobně zabývá. Nejčastěji je tento expert určitým způsobem certifikovaný – má pedagogické či psychologické vzdělání, osvědčení k vedení kurzu, je to lékař nebo zdravotní sestra atd. Michal, jenž jako hlavní vzdělávací zdroj využívá internet, říká: „*Jsou tam články od odborníků, co přispívají. Ted'ko tam třeba byl vliv otce na děti. To psala nějaká doktorka. Že to má pozitivní vliv, mezi holčičkami a tatínkami. Že potom holčičky v životě, jak je ti tatínci ovlivňují, hledaj ten svůj protějšek. Porovnávaj ty kritéria nevědomě, teda podvědomě spíš. Jaký splňoval tatka třeba, protože tam byly uvedeny třeba, že tatínek byl alkoholik, tak si najdou taky takovýho.*“ Iva v roli expertního zdroje zmiňuje svou kamarádku, která je zdravotní sestra: „*Já mám jednu kámošku, Anička se jmenuje a ona je zdravotní sestra, takže skrz takový ty nemoci volám právě jí...*“ Blanka se hodně spoléhá na literaturu: „*Hodně dohledávám v literatuře. To jsem třeba měla skrz ty první příkrmy a takovou tu výživu, to jsem třeba hledala všechno v knížkách, než jsem si našla takovej ten svůj styl.*“ Ze všech uvedených ukázek je patrné, jak rodiče s informacemi z expertních zdrojů nakládají: chápou je jako normativní zadání, k němuž by se v nějaké míře měli snažit přiblížit. Michal si na základě článku uvědomuje, že je důležité, jak se k dceři chová, neboť ta si podle jeho vzoru jednou bude vybírat partnera. Iva se při projevech zdravotních potíží dítěte informuje u kamarádky, jak má dítě ošetřit. Blanka na základě návodů v knihách sestavuje svému dítěti první jídelníček. Informace z expertních zdrojů jsou někdy respondenty zpochybňovány, platí ovšem spíše pravidlo, že ti, kteří je zpochybňují, je ani nevyhledávají, než že by šlo o zpochybnění ex-post (ve smyslu použil jsem nějaký návod a ten se ukázal jako špatný). Pokud tedy rodiče používají expertní zdroje, používají je obvykle normativně.

Naproti tomu peer zdroje, které představují známí a příbuzní s osobní (nikoli expertní) zkušeností s malými dětmi, mají zcela jinou funkci. Úlohou spřátelených maminek a tatínků jiných dětí je především potvrdit respondentovi jeho vlastní postupy. Katka říká: „*No, tak hledám radu. U susedky. Ale tak to víš, že ne že bych se zeptala přímo, ale poslouchám třeba kamarádky, kteří jsou vdaný a maj děti. Jak oni to vlastně v domácnosti mají. Podle toho zjistím, co dělám špatně nebo ne. Že je to normální určitý věci, že si to moc беру.*“ Blančina výpověď je podobná: „*Že se ty maminky setkávají a říkají si prostě, jak to má která doma a jak se jim to prostě osvědčilo. A spíš je to takový, že se uklidníš, že ve všech rodinách je to nějak postejnavě nebo že ty děti se vyvíjí stejným způsobem, to je pro takovou tu vnitřní jistotu, že to děláš jako dobře.*“ Je patrné, že peer zdroje zahrnují i informace, které mohou dodat impuls ke změně („*zjistím, co dělám špatně nebo ne*“), ale zdá se, že jejich hlavní funkcí není podnítit změnu – tedy nabídnout nový postup, nýbrž

uklidnit rodiče a poskytnout mu novou sebedůvěru, s níž potom dále čelí svým problémům při zachování stávajících postupů. Zde se rýsuje poměrně zásadní hypotéza a sice, že obliba informálních vzdělávacích zdrojů (neboť peer zdroje jsou vždy informální¹⁰) může pramenit z toho, že tyto zdroje často nabízejí řešení, které „neboli“, jde spíše o sedativum, než chirurgický zákrok.¹¹

Rodiče tedy volí spíše ty vzdělávací příležitosti, které považují za příjemné, než že by za volbou zdrojů stála racionální rozvaha o možném přínosu toho kterého zdroje. Michal hledá informace na internetu jednoduše proto, že ho „*baví trávit čas nad internetem, kecat tam*“. Volba zdrojů je v zásadě emocionální, odehrává se na ose „mám rád – nemám rád“. Respondenti, kteří se vzdělávají skrze rozhovory s jinými rodiči, jsou společenštlí lidé, jimž jsou takovéto rozhovory příjemné. Na druhé straně jsou ve vzorku zastoupeni rodiče, jimž je příliš důvěrná konverzace s jinými lidmi (výměnu informací o dětech a rodinném životě lze považovat za důvěrnou) v zásadě nepříjemná, a proto ji odmítají. Jaroslav na otázku, zda o svých rodičovských starostech mluví s přáteli nebo příbuznými, odpovídá: „*Moc nemluví, protože každý si to zkresluje. Když budu říkat, že je to špatně, tak někdo řekne, že je to dobře, takže si to člověk musí udělat podle svého. Podle svého si to člověka musí udělat, když chce poradit, tak může maximálně vyslechnout něčí názor. Ne, nemluví s nikým.*“ Kořeny této názorové samostatnosti explicitně odhaluje Petr, když říká: „*Ale takhle řeknu ti, nerad chodím za kýmkoliv s nějakým problémem. Prostě nejsou takovej otevřenej, že bych chodil s problémama za druhýma lidima. Jako já rád, poslechnu si ty druhý, rád poradím, pomůžu, není to tak, že by mě to nějak moc otravovalo nebo tak, ale neříkám si, že já půjdu támhle někoho otravovat. – Já řeknu na rovinu, já nemám kamarády. Nemám, protože život mě naučil, já mám známý, ale stejně věřím jen sobě.*“

Zajímavé je postavení prarodičů coby vzdělávacího zdroje pro rodiče. Drtivá většina respondentů se vyjadřuje naprosto odmítavě k možnosti, že by osobně čerpala informace od svých rodičů nebo tchánů.¹² Michal na otázku, zda se on nebo jeho žena obrací na své rodiče se žádostí o radu, odpovídá: „*Ne, to asi ne. Protože znáš to, maminky, ty mají svůj rozum. „To už jste měli v roce“ a takový... My si to řešíme sami ... jsme takoví moderní rodičové.*“ V pozadí této výpovědi stojí přesvědčení o tom, že názory generace dnešních rodičů a prarodičů na problematiku péče o děti se rozcházejí, přičemž dnešní rodiče disponují „moderním“ věděním, zatímco prarodiče věděním „zastaralým“. Blanka hovoří o tom, jak jí vzdělávací podporu nabízela její tchyně, s níž rodina žije ve společné domácnosti: „*Babička, která s náma žije, měla hodně tendenci mi radit a pomáhat ... tak nějak jsem já cítila, že ona si myslí, že to nezvládnou nebo že já potřebuju její*

¹⁰ Naopak to ovšem neplatí – nelze říci, že expertní zdroje by byly vždy neformální nebo formální. Typický expertní zdroj, příručka o výchově, spadá do informálního sektoru, stejně jako mnohé další.

¹¹ Je možné, že by tuto hypotézu bylo lze vztáhnout na mnohé jiné oblasti vzdělávání dospělých, než je rodičovské vzdělávání.

¹² Tuto možnost sice prosazuje skupina odpůrců, ale, jak bylo demonstrováno výše, nevztahují ji tito respondenti na sebe samé. Domnívají se, že by jí měly využívat jejich manželky.

pomoc... Já to vnímám hodně negativně a měla jsem dost problém ustát to, jo, protože to už jsem se pak dostala až do té fáze, že jsem o to nestála a svým způsobem jsem se tomu bránila, a to víš, že se to odrazilo i v našem vztahu... Někdy tu radu člověk uvítá, ale v takovech těch běžných věcech, kdy já mám asi hodně jasno v tom, co dělám, nebo jakým směrem bych se ve výchově chtěl ubírat, takže mě to přišlo spíš zbytečný, že já jsem s tím musela bojovat a vyvracet to... “ Zde se dobře vyjevuje rozpor, který je patrně kořenem nesouladu mezi oběma generacemi: prarodiče mají tendenci nabízet svoje vědění jako expertní – prezentují je rodičům jako normu, podle níž se mají řídit (radí jim, aby učili děti chodit na nočník už kolem jednoho roku věku, doporučují podávat dětem hodně masa a mléka, teple je oblékat atd.). Rodiče to vnímají tak, že jsou poučováni, ačkoli o informace nežádali. V podstatě jde o boj o autonomii a nezávislost v rámci širší rodiny: rodiče si potvrzují svoji dospělost (a tím i kompetentnost starat se o vlastní dítě) tím, že odmítají na dále setrvávat v roli dítěte vůči někomu dalšímu (svým vlastním rodičům či tchánům).

Je zřejmé, že emoce tu opět hrají prim. Roman uvádí, že se o radu neobrací k vlastním rodičům, nýbrž k rodičům své ženy. Na otázku proč tomu tak je, odpovídá: *„Já nevím, prostě s něma mám strašně hezkej vztah. Je to takový, i když taky s tím jejich názorem třeba taky kolikrát nesouhlasím, třeba ty čepičky, že by je furt měla nosit a tak ... ale jinak prostě už vychovali tři děti, i když moji rodiče taky vychovali tři... Ale já tady vím, že třeba i ten švagr nebo ta švagrová něco nevěděli, tak jim taky pomáhali. A tak nějak to všechno fungovalo. Jo, že vidím, že přece jenom ty jejich rady nebyly zbytečný, že oni za první už těch vnoučat mají víc... a za druhý jakoby oni to berou... to třeba moji rodiče řeknou: „No bóže, to musíte vydržet!“ Kdežto tady od nich, nevím, jak to mám vysvětlit... “* V této citaci vidíme, že se respondent snaží racionálně vysvětlit, proč preferuje tchány, ale není toho schopen. S některými jejich názory nesouhlasí (čepičky), přesto mu nevadí, když je vyjadřují. Klíč k pochopení se skrývá v závěrečných dvou řádcích jeho výpovědi: zatímco vlastní rodiče zlehčují obtíže, které Roman s manželkou zažívají, tcháni jim naslouchají a zabývají se jimi. Fungují více jako peer zdroj, než jako zdroj expertní – uznávají zátěž, jíž jsou rodiče vystaveni, a povzbuzují je.

Nostalgie odpůrců za přirozeným předáváním rodičovského vědění z jedné generace na druhou se tedy ve světle nasbíraných dat jeví jako anachronismus. Dnešní rodiče jsou ochotni přijímat informace od prarodičů jedině v peer rovině – jako jeden z mnoha možných nenormativních pohledů. Mnozí prarodiče však roli peer zdroje nezvládnou nebo nechťejí zastávat, čímž se jejich vzdělávací role v rodině minimalizuje.

Vzdělávací obsahy

Na otázku, co považují ve vztahu k rodičovství za základní problém a v čem by se tedy potřebovali vzdělávat, odpovídají respondenti nejčastěji tak, že jsou to výchovné postupy. Michal o svém synovi říká: *„Náročný je ho urdit, prostě se snažíš, aby z něj byl dobrý člověk, nechceš aby byl rozmazlený nebo aby byl*

zapšklej. Takže nějak to uřídit středem. Takže asi výchova je nejtěžší. – Ted'ko čtu knížku Respektovat a být respektován. Začal jsem asi předevěčirem. Mě zajímá právě, tam je právě k těm dětem, ne formou zákazů, co dělají rodiče, to nesmíš. Že prostě mu to vysvětlíš třeba jinak, aby z toho nebylo špatný, ale aby se nad tím zamyslelo.“ Problematických situací, v nichž respondenti zvažují, jak k dítěti přistupovat, se v rozhovorech objevuje celá řada (dítě lže, ubližuje sourozenci, vzteká se, je plaché atd.). Druhým okruhem, který rodiče zajímá, jsou otázky zdraví dítěte. I odpůrce rodičovského vzdělávání Václav uvádí, že v případě zdravotních problémů hledá někdo z rodiny v knihách: „Ty knížky...samozřejmě, když s někdo osype, tak Lenka se třeba mrkne, jestli jsou to třeba spalničky nebo jestli to je třeba nějaký ekzém, oni to tam mají třeba dobře popsany...To sou ty Domácí lékaři a Naše dítě a takový publikace, občas to mají i dobře zpracovaný, člověk do toho nahlídne a vidí, jak to dítě roste.“

Základním problémem, který se týká obou těchto oblastí, je fakt, že v rodičovském vzdělávání neexistuje žádné jednotné kurikulum. Respondenti mají vypořádkováno, že z různých zdrojů lze získat zcela protichůdné informace. Tato skutečnost se celkem pochopitelně týká peer zdrojů. Jak říká Katka: „Víš co, to máš strašně těžký tu výchovu těch dětí. To máš třeba, je to třeba blbost, ale máš mamínu, která vezme děckovi v roku dudlík a řekne: „ne, už nebude dudlík“ a máš mamínu a vidíš čtyřletý děčko a cumlá ti dudlík. Máš mamínu a děčko má necelý dva roky a už si chodí po svezích, pěkně aby věděl. A máš mamínu a ta řekne: „ne, chudáček, ať se nenašlape“ a vozí ho v kočáru tady pomalu do čtyř let. A nikdo ti neřekne, co je dobře a co ne. Takže to máš strašně těžký.“ Stejně tak jsou ovšem nejednotné zdroje, považované za expertní. Plastičky takovou situaci popisuje Roman: „Než se malá narodila, tak jsme koupili podle knížek úplně všechno vlastně, aby malá měla všechno, abysme ji zajistili. A pak k nám přišla ta paní doktorka, a podívala se na tu dětskou kosmetiku a na ty všechny věci, co jsem nakoupili a řekla: „Nepoužívat, z tohohle je alergie ... tohle taky ne.“ No a nakonec nám tam zůstal olej a šampon, nic jinýho.“ Sporů mezi různými expertními zdroji je v nasbíraném materiálu celá řada. Má pravdu organizátorka plavání pro kojence v tom, že jde o pohybovou aktivitu, která utuží zdraví dítěte a podpoří jeho motorický rozvoj, nebo má pravdu lékařka tvrdící, že bazén je dobrý jedině k přenosu infekcí?¹³ Rodiče tyto rozpory reflektují a odpovídají v zásadě dvojím způsobem: buď si vyberou jeden nebo několik privilegovaných zdrojů, z nichž informace přijímají (protiřečící informace potom odmítají nebo vytěšňují), nebo zaujmou opatrný a podezřívavý postoj ke všem zdrojům. Právě nejednotnost v obsazích rodičovského vzdělávání se tak zdá být jedním z hlav-

¹³ Pod hlavičku rodičovského vzdělávání se skutečně vejdou velmi diferencované aktivity, jejichž produktivita může být sporná. Na jedné straně se vydává řada publikací pro rodiče, v nichž se vysvětluje účel a účinky očkování. Na druhé straně existují semináře, na nichž lektori poukazují na škodlivé účinky očkování a radí účastníkům, jak dosáhnout toho, aby jejich dítě nemuselo očkování podstoupit.

ních důvodů, proč je mezi rodiči ve vzorku tak malý podíl příznivců rodinného a rodičovského vzdělávání.¹⁴

Bez ohledu na existující rozpory tíhnou rodiče k vyhledávání zdrojů, které se zcela specificky týkají jejich situace. Vyjadřují názor, že každé dítě a každá rodina má individuální problémy, které se odehrávají v jedinečném kontextu, takže žádná informace nemůže být stejně užitečná pro všechny rodiče. Petr možnost, že by navštívil vzdělávací kurz, glosuje: „*Kurz, přednáška, bude tam dvacet lidí, to maj všichni stejný problémy, nebo co? Ne, můžou to zkusit, ale všude to nepůjde.*“ Martin v podobné souvislosti říká: „*Musela by mě zaujmout ta přednáška tématem. Jako kdyby to byla vyložene všeobecná přednáška na téma výchova dětí, tak bych nešel. Pakliže by to byla přednáška, já nevím, výchova dětí s poruchami odlišování krátkých a dlouhých přednášek, ted' to přeháním, ale prostě taková specifická, která by byla pro mě potřebná nebo vhodná, nebo například výchova dětí, k tomu aby byly průbojnější a já budu mít doma dítě třeba neprůbojný, tak bych třeba šel.*“

Rodiče zkrátka vyjadřují přání, aby jim vzdělávací zdroje byly „ušity“ na míru. Proto také preferují individuální vzdělávací aktivity před skupinovými nebo masovými¹⁵. V případě závažnějších problémů spíše vyhledají poradce, než by se účastnili nějakého kurzu, pokud jde o starosti běžného rodičovského života, raději se poradí se sousedkou, než by si koupili knihu o výchově. Tím pádem otázka, jak navrhnout vzdělávací aktivitu pro rodiče, aby byla dostatečně specifická, ale zároveň přitáhla dost lidí na to, aby mělo smysl do ní investovat, představuje v rodinném a rodičovském vzdělávání patrně klíčový problém.

Závěrem

Jakým způsobem naše výsledky obohacují a vysvětlují data z dotazníkového šetření? Ukázali jsme, že důvodů, proč nevstupovat do rodinného a rodičovského vzdělávání, nalézají čeští rodiče celou řadu. Přitom je podstatné si uvědomit, že neexistuje žádný průměrný rodič, nýbrž – podle našich zjištění – paralelně koexistují tři názorově diferencované skupiny, jež jsme označili nálepkami příznivci, vlažní a odpůrci. Každá z těchto tří skupin nahlíží na fenomén rodičovského vzdělávání jiným způsobem. Příznivci je vnímají jako něco příjemného, vlažní spíše jako něco nepříjemného a odpůrci dokonce jako něco nepřírozeného a potenciálně nebezpečného.

Zároveň se ukazuje, že různé vzdělávací zdroje jsou přijímány různým způsobem. Respondenti jednoznačně preferují informální peer zdroje, tedy takové, které více než impuls ke změně přinášejí ujištění a posílení vlastní sebedůvěry. V této souvislosti se nabízí otázka, zda se takováto interakce mezi jedincem

¹⁴ Což také vysvětluje data z dotazníkového šetření o sporé účasti českých dospělých v neformálních vzdělávacích aktivitách pro rodiče.

¹⁵ Za masové vzdělávací aktivity ze považovat takové, které jsou šířené skrze média – patří sem tedy časopisy, knihy, webové stránky atd.

a zdrojem dá vůbec ještě pokládat za vzdělávání. Jestliže se tedy v obecné rovině konstatuje, že se dospělí vzdělávají ve větší míře informálně než neformálně či formálně, měli bychom být k takovýmto výsledkům opatrní, nevíme-li přesně, co se pod touto hlavičkou skrývá.

Jednoznačně nejproblematičtější se respondenti staví k možnosti přijímat informace od vlastních rodičů či tchánů. Tento fakt indikuje, že tradiční mezigenerační přenos rodičovského vědění pozbývá na funkčnosti a „dorůstající“ generace rodičů nutně budou hledat nové vzdělávací možnosti. Z tohoto důvodu se dá do budoucna očekávat, že zájem o organizované vzdělávací příležitosti vzroste. Z analýzy nabídky neformálního rodičovského vzdělávání, kterou provedla Láníková (2007), vyplývá, že většina kurzů či seminářů, jež se v současnosti realizují, je zaměřena na předporodní přípravu a péči o kojence. Je možné, že generace rodičů, která projde těmito kurzy, bude již rodičovské vzdělávání ze strany různých institucí (tedy expertních zdrojů) přijímat samozřejměji a méně podezřívavě.

Pokud by se totiž měly naplnit proklamace obsažené v dokumentech rodinné politiky (viz výše) o podpoře vzdělávání k zodpovědnému rodičovství, musela by nastat změna v postojích samotných rodičů: slovy našich nálezů by vlažní museli přestat váhat. Těchto rodičů je v populaci patrně velmi mnoho a za jistých okolností jsou ochotni do rodičovského vzdělávání vstoupit. Brání jim v tom jednak jejich konceptualizace rodičovského vzdělávání jako nepříjemné záležitosti, jednak fakt, že vyčkávají, až jejich problém bude „dostatečně závažný“. Pokus zahrnout tyto rodiče do vzdělávacích aktivit by se proto nutně musel koncentrovat na vytvoření příjemného a společenského učebního prostředí a zároveň by musel zahrnovat zprávu, že vzdělávání lze použít jako prevenci a že vstup do takovýchto aktivit není nijak stigmatizující.

Politicky deklarované snaze o rozšiřování rodičovského vzdělávání by ovšem měla předcházet důkladná úvaha o kurikulu. Co by vlastně mělo být rodičům sdělováno, je otázka číslo jedna. Prostor, který se zde otevírá, je velmi široký a vtírá se – v kontextu pedagogického uvažování až kacířská – myšlenka, zda je každý typ rodičovského vzdělávání možné považovat za žádoucí a hodný podpory. Tím ovšem nechceme zpochybňovat užitečnost rodičovského vzdělávání jako takového, neboť se domníváme, že jeho význam bude z důvodů, které jsme naznačili výše, kontinuálně narůstat.

LITERATURA

- Akcí plán na podporu rodin s dětmi pro období 2006 – 2009.* [online] Praha: MPSV ČR, 2006. [cit. 2007-05-05] Dostupné z < http://www.mpsv.cz/files/clanky/2991/Akcni_plan.pdf >
- BROCK, G. W., OERTWEIN, M., COUFAL, J. D. Parent Education. Theory, Research and Practice. *Handbook of Family Life Education*. v. 2. *The Practice of Family Life Education*. Sage, 1993. s. 87–114. ISBN 0–8039–4295–8 (sv. 2).
- GENTRY, D. B. Contemporary Family Life Education. In COLEMAN, M., GANONG, L. H. (eds.) *Handbook of Contemporary Families*. Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage, 2004. s. 538–554. ISBN 0–7619–2713–1.
- KITZINGER, S. *Women as Mothers*. New York: Vintage Books, 1980.

- LÁNÍKOVÁ, R. *Nabídka rodičovského vzdělávání v rámci neformálního vzdělávání dospělých a její analýza*. Bakalářská diplomová práce. Brno, ÚPV FF MU, 2007.
- LLOYD, E. *Parenting Matters. What works in parenting education?* Illford: Barnado's, 1999. 168 s. ISBN 0902046578.
- Národní zpráva o rodině*. [online] Praha: MPSV ČR, 2004. [cit. 2007–05–05] Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf>
- Národní koncepce rodinné politiky*. [online] Praha: MPSV ČR, 2005. [cit. 2007–05–05] Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf>
- ŠEĐOVÁ, K. Rodinné vzdělávání jako součást celoživotního učení. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia paedagogica*, 2006, roč. LIV, U11, s. 55–66. ISSN 1211–6971.
- ŠEĐOVÁ, K. Analýza kvalitativních dat. In ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. Praha: Portál, 2007 (v tisku).
- VANDEMEULEBROECKE, L., VAN CROMBRUGGE, H. Family Life Education. In: TUIJNMAN, A.C. *International Encyclopedia of Adult Education and Training*. Pergamon, 1996. s. 66–71. ISBN 0–08–0423051.

SUMMARY

This article features parent education as part of adult education, commenting on a qualitative research about the attitudes of Czech adults to parent education. The collected data show that there are three different groups of parents as for opinions about the matter: supporters, objectors, and those indifferent. One of the conclusions is that the choice of educational resources is more emotional than rational, with the inequality of available resources constituting an important reason for the doubtfulness about such type of education.